

ISOLEMENT OF SAMENWERKING?

- DE PLAATS VAN DE ISLAM IN NEDERLAND -

'O gelovigen [moslims], maakt u de joden en christenen niet tot vrienden. Onder elkaar zijn ze vrienden. Wanneer iemand van u zich echter bij hen aansluit, dan behoort hij tot hen. Allah leidt het volk van de godslasteraars niet recht' (soera 5:51). Met deze scherpe Korantekst open ik mijn lezing over samenwerken met moslims. De ondertitel die ik voor de lezing meekreeg luidt: 'De plaats van de islam in Nederland'. Ik heb die niet opgevat als een feitelijke vraag, maar als een morele en politieke vraag: Welke plaats moet de islam in de Nederlandse samenleving krijgen? Moeten we met moslims samenwerken of ze isoleren? Mijn lezing valt in twee delen uiteen. Het eerste deel gaat over de houding van de overheid c.q. de politiek tegenover moslims in Nederland. Het tweede deel betreft de houding van christenen c.q. onze kerken jegens moslims.

De houding van de overheid jegens de islamitische gemeenschap

De houding van de overheid jegens de islam heeft in de afgelopen decennia een aanzienlijke verandering ondergaan. Prof. W. Shadid schetst in een recent artikel drie fasen.¹

Het begon met de fase van veronachtzaming in de jaren zestig en zeventig. De overheid dacht dat Turkse en Marokkaanse gastarbeiders hier maar tijdelijk zouden zijn en ontwikkelde daarom geen doordachte houding ten aanzien van de islam. De scheiding tussen kerk en staat, één van de ongeschreven beginselen van ons politieke bestel, vormde een extra rechtvaardiging voor deze veronachtzaming.

Doordat in de jaren zeventig de immigratie uit de hand liep, begon langzamerhand het besef door te dringen dat er een islamitische gemeenschap aan het ontstaan was in Nederland. Daarmee zitten we in de tweede fase, die van bewustwording en etnisering van de islam in de jaren tachtig. Er ontstonden islamitische infrastructuren met moskeeorganisaties. Er kwamen verzoeken voor eigen gebouwen en scholen. De islam werd zichtbaar. De organisatie van moslims verliep langs etnische lijnen. Turken en Marokkanen hadden hun eigen moskeeën en hun eigen koepelorganisaties. De overheid werd gedwongen om een beleid te formuleren voor tegemoetkoming aan de religieuze behoeften van moslims.

De derde fase wordt door prof. Shadid benoemd als de fase van stigmatisering en uitsluiting, van de jaren negentig tot heden. Hij illustreert dit met verwijzingen naar een toenemende negatieve aandacht van de media en de politiek voor de islam. Ik deel zijn waarneming dat de negatieve kanten van de islam meer de aandacht krijgen dan vroeger. Ik zie ook voorbeelden van stigmatisering. Toch denk ik niet dat van overheidswege sprake zou zijn van stigmatisering en uitsluiting van moslims. Wel stelt de overheid steeds duidelijker eisen aan moslims als het gaat om de waarden en normen die voor elke Nederlander gelden.

In grote lijnen kan ik het fasenmodel van prof. Shadid onderschrijven. De houding van de overheid is in veertig jaar tijd veranderd van argeloosheid en 'laat maar gaan' in waakzaamheid en eisen stellen aan moslims.

Die veranderde houding is niet alleen ingegeven door negatieve ervaringen met de islam. Ook de teleurstellende resultaten van het integratiebeleid spelen mee. Omdat moslims eigen scholen wilden en zich in sociaal opzicht meer op elkaar dan op de samenleving richtten, bleef de taalontwikkeling achter. Moslimkinderen haalden minder snel of lagere of helemaal geen diploma's. Ook bleef de werkloosheid onder allochtonen hoger dan onder autochtonen. De mislukte integratie leidde ertoe dat de overheid de eigen verantwoordelijkheid van de allochtoon sterker ging benadrukken.

Op dit moment bevinden we ons in de situatie dat het gedrag en de opvattingen van moslims nauwlettend gevolgd worden. Moslims moeten zich verantwoorden over wat ze geloven en doen. Tegelijk wordt van hen gevraagd zich aan te passen aan 'onze' waarden en normen. Denk aan gelijkheid van mannen en vrouwen en gelijkheid van homo's en hetero's. De nadruk op aanpassing is zo sterk dat we bijna kunnen spreken van een overheidsbeleid dat is gericht op assimilatie. Moslims moeten (een deel van) hun eigen identiteit opgeven om volwaardig te kunnen meedraaien in de samenleving. Minister Verdonk gaat in dit opzicht soms verder dan men van een liberale minister zou verwachten. Vrij recent liet ze zich ontvallen zich te willen inlaten met de manier waarop 'importimams' de Koran interpreteren. Hoezo scheiding van kerk en staat? En enkele maanden geleden nam ze met blijdschap een nieuwe Nederlandse vertaling van de Koran in ontvangst. De vertaling was verzorgd door een vreedzame smalstroom in de islam, de Ahmadiyya-beweging. De minister moedigde bij die gelegenheid jonge moslims aan om de Koran te lezen en er hun eigen mening over te vormen. Zei ze daarmee eigenlijk niet dat ze hoopte dat moslimjongeren zich zouden distantiëren van traditionele of radicale Koraninterpretaties?

Als je kijkt naar de houding die de overheid aanneemt jegens moslims, dan kun je dat noch typeren als het isoleren van moslims noch als het samenwerken met moslims. Zowel de term isolement als samenwerking suggereert namelijk dat er een homogene groep moslims is die ook als zodanig bejegend wordt. Beide termen passen eerder bij een samenleving die uitgaat van het principe van verzuiling. Het systeem van de verzuiling ging uit van tot op zekere hoogte gesloten sociale systemen (protestants, katholiek, socialistisch, liberaal) waarvan de elites op basis van gedeelde waarden samenwerkten op politiek niveau. Dat systeem werkte doordat mensen wel dezelfde taal spraken en dezelfde regels voor het samenleven deelden. De verzuiling stond een goed maatschappelijk verkeer niet in de

¹ W. Shadid, 'Beleidsmatige en wetenschappelijke aandacht voor de islam in Nederland: ontwikkeling en maatschappelijke gevolgen', in *Beleidswetenschap*, jg. 19 (2005), nr. 1, pp. 3-17.

weg. Dat is wel het geval bij de islamitische zuil-in-wording. Premier Balkenende waarschuwde eind 2003 voor een islamitische zuil die een 'gevangenis van achterstand' wordt.² De huidige regering wil geen islamitische verzuiling. Haar benadering is meer op het individu gericht. Ze wil dat individuele moslimburgers zich niet afsluiten, maar zich mengen met de samenleving. Ze moeten vaardigheden verwerven om goed burger te kunnen zijn. Dit vanuit het besef dat moslims permanent tot onze samenleving behoren en dat we dus ook sámen de samenleving moeten maken. Het beleid is dus gericht op activering van moslims.

Alleen in één enkel opzicht kun je spreken van een overheidsbeleid dat is gericht op samenwerking met de islamitische minderheid. Ik doel dan op het reguliere overleg dat de regering heeft met koepelorganisaties zoals het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO). Dit orgaan is zelfs met stimulering van de overheid tot stand gebracht. Veel levert dit overleg echter niet op. Het blijft meestal beperkt tot het uitwisselen van algemeenheden over respect en waarden en normen.

Nu de vraag: wat vinden wij als christenen hiervan? Welke houding moet de overheid volgens ons innemen jegens moslims? Misschien denk je: we hebben hier al moslims genoeg, dus grenzen dicht. Een terughoudend immigratiebeleid kan in ieder geval voorkomen dat het aantal moslims nóg groter wordt. Veel mogelijkheden zijn daarvoor echter niet. Het zou in strijd zijn met nationale en internationale regels om mensen al of niet toe te laten op grond van hun godsdienst. Afgezien van de vraag of het een goed idee is, moeten we het dus maar gauw vergeten. Feit is dat we met bijna één miljoen moslims moeten samenwonen. Net zoals we met vele miljoenen seculiere, liberale mensen moeten samenwonen. Nogmaals aan ons als gereformeerde minderheid in Nederland de vraag: welke houding vragen wij van de overheid tegenover moslims? Welk appèl doen wij op de overheid in de multireligieuze samenleving?

Laten we bij het minimaal vereiste voor samenleven beginnen. Dat is dat we elkaar niet in de pan hakken. Dat we op vreedzame wijze met elkaar omgaan. Dat er burgerlijke vrede is. Ik citeer wat Calvijn in zijn editie van de Institutie uit 1536 als eerste noemt over de taak van de overheid: "De burgerlijke regering heeft de taak om, zolang wij onder mensen verkeren, ons leven in te richten met het oog op de gemeenschap van de mensen, onze zeden te vormen naar de burgerlijke gerechtigheid, ons met elkaar te verzoenen en de gemeenschappelijke vrede en rust te voeden en te beschermen".³ Ik geloof dat de uitdrukking "gerust en stil leven" uit 1 Timotheüs 2:2 ook ziet op die uiterlijke rust en orde. Ik moet ook denken aan wat Paulus schrijft in Romeinen 12:18: "Indien het mogelijk is, zoveel in u is, houdt vrede met alle mensen". De kanttekenaren leggen deze tekst zo uit dat we "geen oorzaak van onvrede" mogen geven, maar "alles moeten toebrengen wat dienstig is om den vrede te houden of te maken". Alleen met christenen? Nee, met alle mensen, "ook met de ongelovigen die buiten zijn". We mogen dus als christenen van de overheid vragen er alles aan te doen om die burgerlijke vrede te bewaren. Praktisch gezien kan dat betekenen dat de overheid om de tafel moet met moskeebesturen en andere islamitische organisaties.

Nu gaan we een stapje verder. Er is immers een verschil tussen elkaar niet in de pan hakken en harmonieus met elkaar samenleven? Voor harmonieus samenleven is meer nodig. Dat je bepaalde doelen, waarden en normen met elkaar deelt. De SGP heeft meermalen de multiculturele samenleving bestempeld als een vierkante cirkel, een onmogelijkheid dus. Al vóór de komst van de islam, maar ook tijdens de jaren 70 en 80, toen de islam groeide, was er steeds minder sprake van gedeelde waarden en normen. Men was het niet meer eens over de beschermwaardigheid van het leven, de centrale functie van het traditionele gezin, de heiligheid van het huwelijk, laat staan over godsdienstige waarden. De komst van de islam heeft de morele verwarring slechts groter gemaakt. Laat de overheid toch beseffen dat door ruim baan te maken voor allerlei religieuze behoeften van moslims die verwarring in stand gehouden wordt. Onbedoeld zet de overheid écht samenleven hiermee uiteindelijk op het spel. Juist in deze morele verwarring moet het appèl blijven klinken: "Vrees God en houd Zijn geboden, want dat betaamt allen mensen" (Prediker 12:1) – hoe doof de regering daar ook voor is! We vragen van de overheid om kleur te bekennen, want religieuze of morele neutraliteit is niet mogelijk. Ik erken tegelijk dat hier een spanning ligt met het vereiste van burgerlijke vrede: hoe kan de overheid vrede met moslims houden als ze kiest voor christelijke waarden bóven islamitische waarden? Dat is echt een dilemma, juist in een tijd als de onze, waarin de verhouding met de islamitische minderheid toch al gespannen is.

Tot zover de positieve boodschap – streef burgerlijke vrede na en hanteer Gods geboden als richtlijn voor het samenleven! Christenpolitici hebben echter ook een negatieve boodschap over de islam. Wij worden – anders dan VVD-ers, CDA-ers of PvdA-ers – door de scheiding van kerk en staat niet gehinderd om inhoudelijke uitspraken te doen over de islam. Ook al zijn politieke instellingen organisatorisch terecht gescheiden van kerken en andere religieuze instellingen, toch hebben politiek en godsdienst veel met elkaar te maken. Ik zal vier aspecten van de islam noemen die mij brengen tot de vraag of islam en democratie wel samen kunnen gaan. Tot de vraag of een harmonieuze samenwerking tussen moslims en andere groepen in Nederland mogelijk is.

1. Het eerste dat ik wil opmerken is de manier waarop de islam gevestigd en verspreid is in de zevende en achtste eeuw. Kort gezegd komt het erop neer dat de islam door middel van veroveringsoorlogen in het tijdsbestek van ruim een eeuw verbreid is in het Arabische taalgebied en de landen eromheen. Vanaf het begin draagt de islam

² J.P. Balkenende, 'Werken aan samenhang', CDA-congres, 1 november 2003.

³ Johannes Calvijn, *Institutie 1536*, Kampen 1992, p. 292.

daarom de odeur van de strijd mee. "The story of Islam is a trail of blood" zeggen Caner & Caner in hun boek *Unveiling Islam*.⁴ Opvallend is dat Mohammed, de stichter van de godsdienst, niet alleen profeet was, maar ook strijder en heerser. Vergelijk dit eens met Saulus die met geweld de gemeente van God vervolgde, maar na zijn bekering als volstrekt vreedzaam apostel werkte voor de verspreiding van het Evangelie. Sterker nog: vergelijk Mohammed eens met Jezus. De bekende filosoof Blaise Pascal uit de 17de eeuw heeft daar heel scherpe dingen over gezegd in par. 209 van zijn *Gedachten*: "Mohammed is niet voorspeld, Christus wel. Mohammed doodde, Christus liet toe dat de Zijnen gedood werden. Mohammed verbood (de heilige boeken) te lezen; de apostelen droegen op ze te lezen. Kortom, de tegenstelling is zo groot, dat waar Mohammed de weg koos van het succes in menselijke zin, Christus ervoor koos om menselijk gezien ten onder te gaan".

2. Een tweede aspect is met het vorige gegeven. In de islam is territorium belangrijk. Het grondgebied waar de islam heerst wordt de 'Dar al Islam' genoemd, het Huis van de Islam. Bij voorkeur is dit aaneengesloten gebied. Om die reden is Israël een vervelend stukje niet-islamitisch land in het verder islamitische Midden-Oosten. Dat land moet terug gewonnen worden voor de islam. Het is immers van de moslims geweest? Het gebied waar de ongelovigen, de christenen etc. wonen wordt de 'Dar al harb' genoemd, het Huis van de Oorlog. Moslims kunnen tijdelijk bestanden en overeenkomsten sluiten (Dar al sulh = Huis van het Bestand), maar nooit een permanente vrede hebben met het Huis van de Oorlog. Vergelijk dit met de christelijke opvatting van het Koninkrijk der hemelen. Wij bidden of dat Koninkrijk op aarde uitgebreid mag worden. Maar dan denken wij niet aan een politiek rijk of aan een aaneengesloten gebied met allemaal christelijke vorsten.
3. De verspreiding van de islam als godsdienst en de manier waarop in de islam aangekeken wordt tegen de relatie tussen geloof en grondgebied brengt mij op een derde punt. Veel minder dan in de christelijke traditie is er in het islamitische denken een scheiding tussen kerk en staat, tussen het geestelijke en het wereldlijke rijk. Zeker in de sjiïtische variant van de islam lopen politiek en geestelijk gezag naadloos in elkaar over en overlappen ze elkaar sterk. Hoewel hierover in het christendom, ook in de protestantse traditie, verschillend gedacht wordt, zijn wij huiverig voor een vermenging van beide. De kerk mag niet over de staat heersen en de staat niet over de kerk.
4. Daarbij kom ik op mijn vierde punt. Als godsdienst een zaak is van de politiek en de politiek over het monopolie op geweldsgebruik beschikt, dan kan godsdienst een zaak van geweld worden. In de islam denken we dan aan het begrip 'jihad'. Het betekent letterlijk 'inspanning' of 'heilige oorlog'. Het is een begrip dat veel gebruikt wordt, maar waar je wel genuanceerd over moet spreken. Het heeft twee betekenissen. De eerste is: overgave aan Allah, je best doen voor Allah. Dit wordt de grote Jihad genoemd. Het betekent eigenlijk gewoon: als voorbeeldig moslim leven. De tweede betekenis is: de fysieke strijd tegen ongelovigen en afvalligen, ook wel de kleine Jihad genoemd. Vroege, gezaghebbende koranuitleggers zeiden dat de kleine Jihad alleen als middel voor zelfverdediging gehanteerd mag worden. De geschiedenis van de islam laat zien dat het begrip echter vaak offensief, aanvallend is uitgelegd en gebruikt in de strijd tegen de ongelovigen. Uiteraard zijn er ook moslimtheologen geweest die de offensieve interpretatie aanhingen. Op die theologen wordt door moslimextremisten anno nu teruggegrepen. Hoe dan ook: veel Koranpassages over de jihad hebben een gewelddadig karakter.⁵

Nu naar de Nederlandse situatie. Nog steeds zijn er analisten en commentatoren die na de aanslagen in New York, Washington, Madrid en Londen, en na de moord op Theo van Gogh aan vergoelijking doen. Zij beweren dat de punten uit de orthodoxe leer die ik zojuist noemde niet representatief zijn voor moslims in Nederland. Tot op zekere hoogte hebben ze gelijk. Onder andere vanwege diepgaande secularisatieprocessen hebben veel Nederlandse moslims deze opvattingen losgelaten. Een harde kern echter niet. Deze kern radicaliseert zelfs. Mohammed B. en de leden van de Hofstadgroep behoren ertoe. En hoe dik is de schil van moslims eromheen die stilzwijgend sympathiseert met hun ideeën en acties? Daar komt bij dat het aantal moslims in Nederland gestaag groeit. De geschiedenis leert dat waar de moslimpopulatie numeriek en relatief groeit, de opstelling van moslims ook verandert. Er wordt dan teruggegrepen op de traditionele orthodoxe geloofsleer. In Nederland is men bezig met de oprichting van een moslimpartij (de Moslim Democratische Partij), die het in haar conceptmanifest opneemt voor de sharia. En in Canada wordt de roep om introductie van de sharia, het islamitische recht, in de Canadese rechtspraak steeds sterker. De Canadese politiek buigt zich officieel over de vraag of dit verzoek gehonoreerd moet worden.

Ik sluit het eerste deel van mijn lezing af met een conclusie en een retorische vraag. De conclusie is dat politiek isolement niet wenselijk is. We zouden dan de burgerlijke vrede op het spel zetten. De retorische vraag is echter of onze democratie er met voornoemde ontwikkelingen stabiel op wordt en of politiek samenwerken er gemakkelijker op wordt.

De houding van de gereformeerde gezindte jegens de islamitische gemeenschap

Nu naar de houding van de gereformeerde gezindte, c.q. onze kerken jegens moslims. Hierover heeft in januari en februari een uitvoerige discussie plaatsgevonden in het Reformatorisch Dagblad, naar aanleiding van een interview op

⁴ Ergun Mehmet Caner & Emir Fethi Caner, *Unveiling Islam: An Insider's Look at Muslim Life and Beliefs*, Grand Rapids 2002.

⁵ Zie voor een uitvoerige uiteenzetting over het begrip 'jihad' het hoofdstuk daarover in Malise Ruthven, *A Fury for God: The Islamist Attack on America*, tweede herziene editie, London 2004.

8 januari met de hervormd-gereformeerde theoloog dr. G. van den Brink. Op die discussie wil ik nu dieper ingaan. Dr. Van den Brink zei dat we niet van moslims mogen vragen zich aan te passen aan de heersende liberale moraal in Nederland. "De liberale meerderheid heeft niet het recht haar standpunten tot norm te verheffen". Religie is niet achterhaald anno nu, maar is een blijvend verschijnsel in onze samenleving. Christenen moeten moslims "niet te vuur en te zwaard bestrijden, maar ze helpen om zich te leren verantwoorden". Nog een citaat: "In de oplopende spanningen in ons land zullen christenen op dit moment nadrukkelijk de kant van moslims moeten kiezen. Er zijn drie samenbindende factoren. In de eerste plaats het diepe ontzag voor iemand die heilig is, in het Oude Testament aangeduid als de vreze des Heeren. In de tweede plaats Diens ultieme manifestatie in een menselijke persoon: Jezus respectievelijk Mohammed, hoe volstrekt onvergelijkbaar die twee ook zijn. In de derde plaats de levensoriëntatie op een heilig boek". Uit de context van dit citaat blijkt wat voor Van den Brink het doel van deze samenwerking tussen christenen en moslims is: samen proberen om liberalen weer respect voor religie bij te brengen.

Ds. W. Visscher uit Amersfoort viel dr. Van den Brink bij. Hij sprak op 19 januari in het RD over gelijke belangen. Als concrete voorbeelden noemde hij: eigen scholen, zedelijkheid en het publieke leven. Zijn betoog mondde uit in een pleidooi voor "werkafspraken met andere religieuzen" en "strategisch beraad over de plaats van religie in de samenleving". Nadrukkelijk stelde hij in een vervolgartikel van 1 februari dat het louter om praktische werkafspraken ging. Hij beperkte zich daarbij tot de verdediging van de eigen scholen, het bijzonder onderwijs. Ds. Visscher onderstreepte dat zijn oproep tot werkafspraken niet theologisch, maar louter praktisch gemotiveerd was, omdat soms de belangen sporen.

Mijns inziens een belangrijke overeenkomst tussen dr. Van den Brink en ds. Visscher was dat ze de plaats die religie in algemene zin in een democratische samenleving moet kunnen innemen, wilden verdedigen, welke religie het dan ook betreft. Hun pleidooi heeft dus ook te maken met hun visie op democratie en hun aanvaarding van levensbeschouwelijk pluralisme – hoeveel hartzeer hen dat waarschijnlijk ook kost gelet op hun missie om zielen te winnen voor Christus. Wel ging ds. Visscher minder ver. Hij sprak slechts over werkafspraken en noemde niet de oppervlakkige theologische overeenkomsten die dr. Van den Brink opsomde.

De tegenpool in deze discussie was dr. Bart Jan Spruyt, voormalig directeur van de Edmund Burkestichting. Hij koos principieel voor samenwerking met de liberalen om de bedreigde grondrechten tegen de moslims te verdedigen. Daaraan ten grondslag lag zijn vrees voor de islam vanwege het ontbreken van een heldere scheiding tussen kerk en staat, dan wel wereldlijk en religieus recht, alsmede vanwege het gewelddadige karakter van de islam.

Tussen beide discussiepolen in vielen diverse meningen te beluisteren. Opvallend was dat de discussie een wat vaag karakter bleef houden. Gaat het om samenwerken met moslims op politiek niveau, op het niveau van kerken, op het niveau van schoolbesturen? En wat zijn dan precies de overeenkomsten op basis waarvan je samenwerkt? Dat werd niet duidelijk.

Eveneens opvallend was dat nogal wat deelnemers partij kozen vóór de moslims tégen de liberalen, of vóór de liberalen tégen de moslims, afhankelijk van de inschatting van welke groep het grootste gevaar uitgaat voor de samenleving. In dit verband wil ik de Engelse apologeet C.S. Lewis aanhalen, die daarover een scherpe opmerking gemaakt heeft in zijn boek *De beeldhouwer en zijn beeld (Beyond Personality, 1944)*: "Het is de duivel die ons aanvalt. Hij laat de verkeerde dingen altijd paarsgewijs op de wereld los, als paarsgewijze tegenstellingen. En hij port ons altijd aan om veel tijd te besteden met nagaan welk van de twee kwaden het ergst is. U begrijpt zeker wel waarom. Hij rekent op uw bijzondere afkeer van het ene standpunt om u zoetjes aan tot het andere over te halen. Maar we moeten ons niet laten beetnemen. We moeten ons doel in het oog houden en recht tussen de twee kwaden door gaan".

Laat ik proberen de boodschap van dr. Van den Brink en ds. Visscher toe te passen op samenwerking op kerkelijk vlak. Het lijkt me evident dat van een duurzame samenwerking geen sprake kan zijn. Luisteren we naar de woorden van Paulus: "Trekt niet een ander juk aan met de ongelovigen; want wat mededeel heeft de gerechtigheid met de ongerechtigheid, en wat gemeenschap heeft het licht met de duisternis?" (2 Korinthe 6:14). De kanttekeningen zeggen daarbij: "Dat is een juk, of gemeenschap met degenen, die van ongelijke religie zijn, gelijk de afgodische heidenen waren. Waarmede hij niet allerlei gemeenschap verbiedt, want dat zou strijden met hetgeen hij gezegd heeft in 1 Korinthe 5:10, maar alleen zulke gemeenschap, waardoor zij ook tot de gemeenschap van hunne afgoderij of andere zonden zouden worden gebracht, of de ongelovigen in hunne zonden gesterkt". Als er al samenwerking tot stand komt, dan is dat meestal in de vorm van een godsdienstige dialoog. Waarbij de islamitische gesprekspartner in Allah gelooft en de christelijke gesprekspartner in de dialoog, zoals de Engelse predikant David Pawson scherp opgemerkt heeft.⁶

Samenwerking moet afgewezen worden omdat het gelijkwaardigheid van godsdiensten suggereert. Dat terwijl het christelijk geloof volstrekt uniek is: de christelijke belijdenis van de drie-enige God en het Zoonschap van Jezus Christus maken een vergelijk met de islam volstrekt onmogelijk. Om deze reden neem ik ook met klem afstand van het in algemene termen spreken over de plaats die religie in de samenleving moet kunnen claimen, zoals ds. Visscher en dr. Van den Brink doen. Ook al zullen ze ten stelligste ontkennen dat ze zich op theologische gronden zo uitlaten over

⁶ David Pawson, *De uitdaging van de islam voor christenen*, Putten 2003 (vertaling van *The Challenge of Islam to Christians*, London 2003).

religie, toch werken ze onbedoeld wel mee aan de gelijkstelling van de islam en het christelijke geloof in het maatschappelijke debat.

Om nog een andere reden sta ik afwijzend tegenover werkafspraken of gezamenlijk beraad. Die reden is dat de door Van den Brink en ds. Visscher genoemde overeenkomsten slechts schijnbare overeenkomsten zijn. Ik loop de genoemde overeenkomsten nog eens langs.

1. Van den Brink noemt als eerste “het diepe ontzag voor iemand die heilig is”. In hoeverre is de slaafse angst van de moslim voor de naar willekeur handelende Allah te vergelijken met de kinderlijke vrees des HEEREN van de christengelovige? Johannes schrijft over de liefde van Gods kind tot zijn hemelse Vader het volgende: “Er is in de liefde geen vrees, maar de volmaakte liefde drijft de vrees buiten”. De kanttekeningen omschrijven de vrees die hier bedoeld wordt als “de vrees van verdoemd te worden in den dag des oordeels, welke vrees een slaafse vrees genoemd wordt. Want hij spreekt hier niet van de vrees Gods, die het beginsel is van alle wijsheid, Psalm 111:10, welke is een kinderlijk ontzag voor de Goddelijke majesteit en zorgvuldigheid om dezen niet te vertoornen; daar die ons wordt geboden”. Een moslim zou met zijn ogen knippen als hij dit las! God tot je Vader hebben? *Kinderlijk ontzag? Ondenkbaar! Heiligschennis!*
2. In de tweede plaats noemt hij de ultieme manifestatie van God dan wel Allah in een menselijke persoon: Jezus respectievelijk Mohammed. Onmiddellijk voegt Van den Brink er overigens aan toe: “hoe volstrekt onvergelijkbaar die twee ook zijn”. Inderdaad, die onvergelijkbaarheid treft mij het meest. Mohammed is de profeet met het zwaard, Jezus is Gods Zoon Die zichzelf vernietigd heeft door de kruisdood. Niet voor niets loochent de islam Jezus’ kruisdood. Een profeet die aan het kruis sterft is immers een verliezer, geen overwinnaar in de betekenis die de islam aan dat woord toekent.
3. In de derde plaats noemt hij “de levensoriëntatie op een heilig boek”. Het maakt echter heel wat uit wat de inhoud van dat heilige boek dan is. Ook hieraan had Van den Brink toe kunnen voegen: “hoe volstrekt onvergelijkbaar die twee ook zijn”.
4. Ds. Visscher noemt geen godsdienstige, maar meer ethische of maatschappelijke overeenkomsten. Hij spreekt over “eigen scholen, zedelijkheid en het publieke leven”. Het eerste punt, eigen scholen, ligt niet zozeer op het kerkelijke, maar op het maatschappelijke vlak. Het verdedigen van het bijzonder onderwijs is eerder een politieke, dan een kerkelijke zaak. Ik voel op dit punt een eind met ds. Visscher mee. Het is nauwelijks doenlijk om in debatten in de Tweede Kamer op te komen voor het reformatorisch onderwijs, zonder moslims de ruimte te gunnen hetzelfde te doen voor hun scholen. Ik wil hierbij echter wel aantekenen dat we zo tegen wil en dank naast moslims komen te staan in de verdediging van het bekende artikel 23 van de Grondwet over het bijzonder onderwijs. Je zou hier van een monsterverbond kunnen spreken. Immers, ons ideaal blijft dat op elke school kinderen de weg tot behoud in Jezus Christus gewezen zou worden! De Koran wijst die weg in ieder geval niet.
5. De andere voorbeelden die hij noemt, “zedelijkheid en het publieke leven”, hebben méér met de kerk c.q. de moskee te maken. Kerk en moskee dragen immers in de prediking bepaalde opvattingen daarover uit, opvattingen die de gelovigen zich eigen dienen te maken. Bij “zedelijkheid en het publieke leven” denk ik vooral aan het huwelijk, de verhouding man-vrouw en seksualiteit. Oppervlakkig gezien liggen hier overeenkomsten: moslims maken zich net als ons sterk voor het traditionele huwelijk, voor fatsoenlijke kleding en tegen vrije seks. Bondgenoten dus? Laten we ook hier uitkijken. In de traditionele islam is de vrouw eigendom van de man en mag hij meerdere vrouwen (maximaal vier) hebben. De Koran vergelijkt de man met een landeigenaar en zijn vrouw met het land dat hij bezit. Hij mag tot het land naderen en het bewerken wanneer hij wil (soera 2:223). Dat geldt ook de seksuele omgang. Een dergelijke verfoeilijke opvatting staat ver af van wat Paulus in 1 Korinthe 7 en in Efeze 5 ons leert over de verhouding tussen man en vrouw en over hun seksuele omgang. Juist in een tijd dat moslimfundamentalisme en reformatorisch fundamentalisme op één hoop gegooid worden, zullen we duidelijk moeten maken dat ook hier de verschillen groot zijn.

Tot zover de oppervlakkige overeenkomsten. Wat dr. Van den Brink en ds. Visscher echter helemaal buiten de discussie laten is wat de traditionele islam te zeggen heeft over het christendom. Ik herhaal nog eens de soera waarmee ik mijn lezing begon: “O gelovigen [moslims], maakt u de joden en christenen niet tot vrienden. Onder elkaar zijn ze vrienden. Wanneer iemand van u zich echter bij hen aansluit, dan behoort hij tot hen. Allah leidt het volk van de godslasteraars niet recht” (soera 5:51). De vroege Mohammed stelde zich gematigd op jegens jodendom en christendom. Later veranderde zijn houding in politiek antagonisme. Dat komt tot uiting in de latere Koransoera’s die veel afwijzender zijn over het christendom. In de hadith, de islamitische overlevering over Mohammeds leven en woorden, is het beeld nog negatiever dan in de Koran, variërend van distantie en scheiding tot openlijke verklaringen van vijandschap. De situatie van christenen in moslimlanden laat zien dat de Koran en de traditie op dit punt wel degelijk serieus genomen worden.⁷

⁷ Zie voor een uitvoerige onderbouwing hiervan U. Spuler-Stegemann (red.), *Feindbild Christentum im Islam*, Freiberg 2004.

Op basis van het voorgaande concludeer ik dat samenwerking op kerkelijk niveau mogelijk noch wenselijk is. Laten we niet in de val trappen om op basis van oppervlakkige overeenkomsten samenwerking met moslims na te streven. De kerk heeft een unieke boodschap in de samenleving. Ze moet op zichzelf blijven staan om die boodschap zuiver te kunnen laten klinken. In de politiek is het uiteraard anders. Daar kan het zijn dat soms de belangen sporen en een monsterverbond noodzakelijk is. Net zoals je noodgedwongen met liberalen moet samenwerken om de rechtsstaat te verdedigen tegen moslimextremisme, zo zul je met brave moslims moeten optrekken om het bijzonder onderwijs te behartigen tegen militant seculiere liberalen. Gelegenheidscoalities noemen we dat met een deftig woord.

Wat moet de houding van de kerk dan wél zijn? Kort en goed: de islam isoleren. Ik bedoel daarmee: de islam met geestelijke wapenen bestrijden. Maar dan wel om moslims te behouden. In vier woorden gezegd: moslims het Evangelie verkondigen. Vanuit diepe bewogenheid met hun heil. De bewogenheid die Salomo – een type van Christus – al in het Oude Testament had met de afgodendienaars van andere volken. Bij de inwijding van de tempel bad hij óók voor hen. Lees 1 Koningen 8:41-43: “Zelfs ook aangaande den vreemde, die van Uw volk Israel niet zal zijn, maar uit verren lande om Uws Naams wil komen zal; (want zij zullen horen van Uw groten Naam, en van Uw sterke hand, en van Uw uitgestreken arm) als hij komen en bidden zal in dit huis; hoor Gij in den hemel, de vaste plaats Uwer woning, en doe naar alles, waarom die vreemde tot U roepen zal; opdat alle volken der aarde Uw Naam kennen, om U te vrezen, gelijk Uw volk Israel”. Die bewogenheid moet des te groter zijn als we beseffen dat elke rechtgeaarde moslim bang is voor zijn eigen god, voor de ‘schrik van Allah’. De ‘schrik van Allah’ is echter niet reëel, want waarom zou je bang zijn voor een god die niet bestaat? Tegenover de ‘schrik van Allah’ staat de ‘schrik des Heeren’. “Wij dan, wetende de schrik des Heeren, bewegen de mensen tot het geloof”, zegt Paulus in 2 Korinthe 5:11. Die schrik is wél reëel! Ook op de Areopagus confronteerde Paulus de mensen met de schrik des Heeren, met het laatste oordeel, om zo plaats te maken voor de verkondiging van de opgestane Christus. Zo kan de ‘schrik van Allah’ weggenomen worden om plaats te maken voor de kinderlijke vreze des HEEREN.

Tegelijk moeten we de seculiere meerderheid van ons volk niet vergeten. Ik noemde eerder David Pawson. In zijn boek *De uitdaging van de islam voor christenen* wijst hij op toenemende aantallen bekeerlingen tot de islam in Engeland. (Ook in Nederland zijn al duizenden mensen tot de islam overgegaan.) De islam is numeriek en relatief de snelst groeiende godsdienst ter wereld. Pawson wijst op het geestelijke vacuüm waarin de Westerse samenlevingen zich bevinden. De grote verhalen hebben afgedaan, maar mensen zoeken toch naar zin. Gaat de islam dit geestelijke vacuüm vullen? Of komt er vanuit de kerken een tegenoffensief met het alleen zaligmakende Evangelie? Het is erop of eronder. De strijd tussen het slangenzaad en het vrouwenzaad, tussen satan en Christus, is tastbaar en zichtbaar gaande. Wij weten dat Christus de overwinning zal behalen: ‘Mij is gegeven alle macht in hemel en op aarde’ (Mattheüs 28:18). Maar – met eerbied gezegd – Hij schakelt daarbij wel Zijn kerk in. Óók door middel van evangelisatie en zending.

Hier ligt ook een persoonlijke verantwoordelijkheid. Hoe is onze omgang met moslims? Mijden we ze, of gaan we het gesprek met ze aan? Onlangs deed iemand in het RD het voorstel dat elke christen probeert om met minimaal één moslim in contact te komen en te spreken over de zaken van het geloof. Hoewel niet iedereen daartoe in de gelegenheid is, verdient dit signaal ter harte genomen te worden. Laten we daarbij bidden om een levende, krachtige, persoonlijke band met Christus en om vrijmoedigheid. Dat is nog veel belangrijker in de ontmoeting met moslims dan het creatief zoeken naar aanknopingspunten in de Koran voor een gesprek over Abraham of Jezus.

De vraag is: zien wij uit naar de komst van Christus' Koninkrijk? Christus heeft destijds Europa vrijgemaakt van Wodan, Donar en Freya. Hij kan moslims vrijmaken van Allah. En dat gebeurt ook daadwerkelijk. Tot in de strengste islamitische landen toe. Hoewel bekering tot Jezus voor een moslim enorme sociale gevolgen heeft, soms zelfs levensbedreigend, als we werkelijk geloven dat God het meeste werk heeft aan de bekering van een reformatorisch kerkmens, dan geloven we ook dat hij moslims kan redden.

Isolément of samenwerking?

Nog eenmaal terug naar de titel: isolément of samenwerking? Politiek gezien geen isolément, maar ook geen duurzame samenwerking. Kerkelijk gezien moet de islam geestelijk geïsoleerd worden, om tot een duurzame samenwerking, beter gezegd gemeenschap, met de moslim te komen. Door het ene geloof in die ene Naam: Jezus Christus.

Gouda, 10 september 2005, drs. E.J. Brouwer

Beleidsmedewerker integratiebeleid
SGP-fractie Tweede Kamer der Staten-Generaal